

FUQAROLIK ISHLARI BO‘YICHA NIZOLARNI MEDIATSIYA ORQALI HAL QILISH TARTIBINING AMALIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Sarsenbaeva Ellada Tengelbaevna

Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda fuqarolik nizolarini mediatsiya orqali hal qilishning huquqiy asoslari, amaliyoti va samaradorligi tahlil qilinadi. Mediatsiyaning asosiy tamoyillari, tartib-taomili, amaliyotdagi muammolar, jumladan, aholi xabardorligining pastligi, mediatorlarga ishonchning yetarli emasligi, mediativ kelishuvlarning ijro mexanizmlari bilan bog‘liq masalalar va mavjud statistik ko‘rsatkichlar ko‘rib chiqiladi. Samaradorlikni oshirish bo‘yicha huquqiy ongni yuksaltirish, mediatorlar malakasini oshirish, sud tizimi bilan integratsiyani kuchaytirish va rag‘batlantiruvchi omillarni kengaytirish kabi takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: *mediatsiya jarayoni, huquqiy asoslar va tamoyillar, maxfiylik tamoyili, ixtiyoriylik shartlari, mediatorning roli, mediativ kelishuvning ahamiyati, sud jarayoniga ta’sir, aholi xabardorligi darajasi, mediatsiya samaradorligi tahlili, advokatlarning mediatorlik faoliyati.*

Kirish

O‘zbekiston sud-huquq tizimida islohotlar chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitda nizolarni muqobil hal etish usullarining, xususan, mediatsiyaning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Mediatsiya sudlarning ish yuklamasini kamaytirish, fuqarolarning vaqt va mablag‘larini tejash, eng muhimi, nizo taraflari o‘rtasidagi munosabatlarni saqlab qolish imkonini beruvchi samarali mexanizm sifatida e’tirof etilmoqda [1].

Mediatsiyaning huquqiy asoslari va tamoyillari

O‘zbekiston Respublikasining “Mediatsiya to‘g‘risida”gi Qonunining (keyingi o‘rinlarda – Qonun) 4-moddasiga ko‘ra, mediatsiya – kelib chiqqan nizoni taraflar o‘zaro maqbul qarorga erishishi uchun ularning ixtiyoriy roziligi asosida mediator ko‘magida hal qilish usulidir. Ushbu Qonun va O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi (FPK) mediatsiya jarayonini tartibga soluvchi asosiy huquqiy manbalar hisoblanadi.

Mediatsiya quyidagi asosiy to‘rtta tamoyilga asoslanadi (Qonunning 5-9-moddalari):

- **Maxfiylik:** Jarayon davomida olingan ma’lumotlar sir saqlanadi, bu esa taraflarning ochiq muloqot qilishi uchun ishonchli muhit yaratadi.
- **Ixtiyoriylik:** Taraflar mediatsiyaga o‘z xohishi bilan kirishadi va istalgan

bosqichda undan voz kechishi mumkin. Majburlashga yo‘l qo‘yilmaydi.

•**Taraflarning hamkorligi va teng huquqliligi:** Nizoni hal qilishda birgalikda ishlash va teng imkoniyatlarga ega bo‘lish ta‘minlanadi.

•**Mediatorning mustaqilligi va xolisligi:** Mediator betaraf bo‘lishi, uning faoliyatiga aralashmaslik kafolatlanadi.

Qonunchilikda ushbu tamoyillarning aniq belgilanishi nazariy jihatdan mustahkam asos yaratadi. Biroq, ularning amaliyotda to‘liq ta‘minlanishi ko‘p jihatdan mediatorlarning kasbiy mahorati, etika qoidalariga rioya qilishi hamda aholining ushbu tamoyillar mohiyati va o‘z huquqlari haqidagi xabardorlik darajasiga bog‘liqdir [2]. Qonuniy kafolatlarning o‘zi yetarli bo‘lmay, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish mexanizmlari, jumladan, mediatorlar malakasini oshirish va aholi o‘rtasida huquqiy targ‘ibotni kuchaytirish talab etiladi.

Mediatsiyaning asosiy maqsadi – nizoni sudgacha yoki sud jarayonida taraflarning o‘zaro manfaatlarini hisobga olgan holda, o‘zaro maqbul kelishuvga erishish orqali hal qilishdir. Bu nafaqat nizoni samarali hal etish, balki taraflar o‘rtasidagi kelgusi munosabatlarni saqlab qolishga ham xizmat qilishi mumkin.

O‘zbekistonda mediatsiya tartib-taomilining amalga oshirilishi

Mediatsiya tartib-taomili taraflarning ixtiyoriy roziligi bilan boshlanadi va suddan tashqari, sud jarayonida (sud alohida xonaga kirguniga qadar) hamda sud hujjatlarini ijro etish bosqichida qo‘llanilishi mumkin. Jarayonni boshlash uchun taraflar dastlab nizoni mediatsiya orqali hal qilishga kelishadilar (mediatsiyani qo‘llash to‘g‘risidagi kelishuv). So‘ngra, mediatorni tanlab, mediatsiya tartib-taomilini amalga oshirish to‘g‘risida yozma kelishuv tuzadilar. Ushbu kelishuvda taraflar, nizo predmeti, mediator, jarayon tartibi, muddati va boshqa shartlar belgilanadi Mediator professional (reyestrغا kiritilgan) yoki noprofessional bo‘lishi mumkin [3].

Mediatsiya jarayoni kelishuv tuzilgan kundan boshlanadi va odatda 30 kungacha davom etadi (zarurat tug‘ilganda yana 30 kunga uzaytirilishi mumkin), ijro bosqichida esa bu muddat 15 kunni tashkil etadi. FPKga ko‘ra, mediatsiya kelishuvi tuzilganda sud ish yuritishni to‘xtatadi va keyinchalik arizani ko‘rmasdan qoldiradi [7]. Agar taraflar mediativ kelishuv asosida kelishuv bitimi tuzsa va sud uni tasdiqlasa, ish yuritish tugatiladi. Mediativ kelishuv taraflar uchun majburiy bo‘lib, ixtiyoriy ijro etilishi lozim. Agar kelishuv ixtiyoriy ijro etilmasa, taraflar o‘z huquqlarini himoya qilish uchun sudga murojaat qilishga haqli bo‘ladi [4].

Aynan mediativ kelishuvning ixtiyoriy ijrosi va sud tasdiqlagan kelishuv bitimining majburiy ijrosi o‘rtasidagi farq amaliyotda muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Chunki faqat mediativ kelishuv tuzilib, u ixtiyoriy bajarilmagan taqdirda, taraflar nizoni yakuniy hal qilish uchun yana sudga murojaat qilishga majbur bo‘ladilar. Bu esa mediatsiyaning vaqt va resurslarni tejash kabi asosiy afzalliklarini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bois, mediativ kelishuvlarning ijro mexanizmlarini

kuchaytirish yoki ularni sud tomonidan kelishuv bitimi sifatida tasdiqlash tartibini soddalashtirish va rag‘batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliyot va samaradorlik tahlili: Muammolar

O‘zbekistonda mediatsiya institutining amaliyotga joriy etilishi borasida muayyan yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, uning samaradorligiga to‘siq bo‘layotgan bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Oliy Sudning statistik ma‘lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda mediatsiya qo‘llanilishi sezilarli darajada oshgan (iqtisodiy ishlarda 3568 ta, fuqarolik ishlarda 3265 ta), bu 2021-yilga nisbatan mos ravishda 1,5 va 3 barobar ko‘pdir [1]. Biroq, bu ko‘rsatkichlar umumiy ko‘rilayotgan ishlar soniga nisbatan hali ham past bo‘lishi mumkin.

Asosiy muammolardan biri – aholi o‘rtasida mediatsiya haqida past xabardorlik va ishonchsizlikdir. Ko‘pchilik uning mohiyati, afzalliklari va tartib-taomillarini tushunmaydi, ba‘zan esa samaradorligiga shubha bilan qaraydi. [5].

Mediatorlarning malakasi va soni ham muhim masala. Respublikada 1000 dan ortiq professional mediator ro‘yxatga olingan bo‘lsa-da [5], ularning tayyorlash tizimi, malakasi, ixtisoslashuvi va faoliyatining sifat nazorati bo‘yicha muammolar bor. Advokatlar va notariuslarning mediatorlik faoliyatini olib borishida ham tashkiliy-huquqiy qiyinchiliklar kuzatilishi ehtimoli mavjud.

Yuqorida aytib o‘tilgan mediativ kelishuvlarning ijrosi bilan bog‘liq muammolar ham mediatsiyaga bo‘lgan ishonchni susaytirishi mumkin. Shuningdek, sud tizimi bilan integratsiya darajasi, garchi FPKda tegishli normalar mavjud bo‘lsa-da, amalda sudlarning mediatsiyaga yo‘naltirish amaliyoti va sudgacha mediatsiyaning samaradorligi qo‘shimcha tahlil va takomillashtirishni talab etadi.

Statistikadagi o‘lish va aholi xabardorligining pastligi o‘rtasidagi tafovut qiziq bir holatni ko‘rsatishi mumkin: mediatsiyadan foydalanish asosan ixtiyoriy emas, balki sud tomonidan tavsiya etilgan yoki qonunchilikdagi ayrim elementlar tufayli yuz berayotgan bo‘lishi ehtimoldan holi emas. Bu esa, o‘z navbatida, mediatsiyaning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lgan ixtiyoriylikning amalda qanchalik ishlayotgani haqida savol tug‘diradi va mediatsiyadan ixtiyoriy foydalanishni rag‘batlantirish choralarga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi.

Samaradorlikni oshirish yo‘llari: Takliflar

Mediatsiya institutining amaliy samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- **Mediatorlarni tayyorlash va malakasini oshirish:** Mediatorlarni tayyorlash dasturlarini [6] xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratish, ixtisoslashgan mediatorlarni tayyorlash va ularning malakasini muntazam oshirib borish tizimini rivojlantirish.

- **Sud tizimiga integratsiyani takomillashtirish:** Sudyalarning mediatsiyaga yo‘naltirish amaliyotini standartlashtirish va rag‘batlantirish, sudgacha mediatsiyani

rivojlantirish uchun zamonaviy axborot texnologiyalari va elektron platformalardan (masalan, Buyuk Britaniya tajribasi) foydalanish imkoniyatlarini o'rganish.

•Ixtisoslashgan mediatsiyani rivojlantirish: Muayyan nizo toifalari, masalan, oilaviy, tijorat, mehnat nizolari bo'yicha ixtisoslashgan mediatsiya xizmatlarini rivojlantirish.

Taklif etilayotgan bu yechimlar bir-biri bilan uzviy bog'liq. Bir yo'nalishdagi muvaffaqiyat (masalan, malakali mediatorlar sonining ortishi) boshqa yo'nalishga (aholi ishonchining ortishi va ixtiyoriy murojaatlarning ko'payishi) ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, bir sohadagi kamchiliklar (masalan, ijro mexanizmining zaifligi) boshqa choralarning (masalan, targ'ibotning) samarasini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, mediatsiya samaradorligini haqiqatda oshirish uchun barcha taklif etilgan yo'nalishlarda bir vaqtning o'zida, muvofiqlashtirilgan holda tizimli ishlarni amalga oshirish zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda fuqarolik nizolarini hal qilishda mediatsiya instituti uchun mustahkam huquqiy asos yaratilgan, ammo uning amaliy samaradorligi hali to'liq ro'yobga chiqmagan. Statistik ko'rsatkichlarda ijobiy o'sish kuzatilayotganiga qaramasdan, aholi xabardorligining pastligi [2], mediatorlarga bo'lgan ishonch va ularning malakasi bilan bog'liq masalalar, shuningdek, mediativ kelishuvlar ijrosi mexanizmlarining takomillashtirilmaganligi kabi muammolar mavjud.

Mediatsiyaning amaliy samaradorligini oshirish uchun kompleks va tizimli yondashuv talab etiladi. Bu huquqiy targ'ibotni kuchaytirish, mediatorlarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimini modernizatsiya qilish, sud tizimi bilan integratsiyani chuqurlashtirish, ijro mexanizmlarini mustahkamlash hamda mediatsiyadan foydalanishni rag'batlantiruvchi choralarni kengaytirishni o'z ichiga oladi. Ushbu chora-tadbirlarning muvofiqlashtirilgan holda amalga oshirilishi nafaqat sud tizimining yukini yengillashtirishga, balki fuqarolik jamiyatida nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish madaniyatini shakllantirishga, taraflar o'rtasidagi munosabatlarni saqlab qolishga va pirovardida jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Turg'unboeva, M. (2024). *Intellectual mulk huquqida yuzaga keladigan nizolarni hal qilinishning o'ziga xos xususiyatlari*.
<https://conf.uznauka.uz/index.php/zttf/article/download/226/196/600>
2. Xoliqov, A. T. (2024). *O'zbekiston Respublikasida nizolarni hal etishda mediatsiya institutini qo'llash bilan bog'liq muammolar va ularga yechimlar*,
<https://zenodo.org/records/10207636/files/67.03.pdf>

3. Adliya vazirligi Jamoatchilik bilan aloqalar bo'limi. (2020, 23-avgust). *Mediatsiya nizoni hal etishning oson yo'li*. Zamin.uz. <https://zamin.uz/uz/jamiyat/77775-mediacija-nizoni-al-jetishning-oshon-jli.html>
4. O'RQ-482-coH 03.07.2018. Mediatsiya to'g'risida - LEX.UZ, , <https://lex.uz/docs/-3805227>
5. Mediatsiya sohasidagi muammo, taklif va yechimlar - Adliya vazirligi, <https://adliya.uz/ru/posts/mediatsiya-sohasidagi-muammo-taklif-va-yechimlar>
6. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2019, 31-yanvar). *Mediatorlarni tayyorlash dasturini tasdiqlash haqida* (ro'yxat raqami 3134), <https://lex.uz/acts/-4185961>
7. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi - LEX.UZ, <https://lex.uz/acts/-3517337>